

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МОВЛЕННЄВОЇ ТА ОБРАЗОТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ У ДОШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Вероніка Баранова

м. Одеса

У статті розглянуто проблему розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку в образотворчо-мовленнєвій діяльності у дошкільному навчальному закладі.

Ключові слова: зв'язне мовлення, образотворча діяльність, мовленнєва діяльність, образотворчо-мовленнєва діяльність, діти.

Проблема інтеракції діяльності у процесі навчально–виховної роботи не є новою в дошкільній педагогіці. Вона неодноразово висвітлювалась у педагогічній пресі (А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Калмикова, К. Крутий, Т. Піроженко та ін.).

Термін «інтеракція» ввели у науковий обіг німецькі вчені Б. Краф і К. Менг. Під цим поняттям вони розуміли взаємопроникнення і взаємозв'язок різних видів діяльності дитини у процесі її комунікабельності.

Досить повно в педагогічній літературі висвітлено проблеми мовленнєвої (О. Амацьєва, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Горбунова, А. Зрожевська, О. Трифонова та ін.) та образотворчої діяльності (А. Івершинь, В. Інжестойкова, Т. Комарова, Н. Сакуліна та ін.). Водночас відсутні дослідження щодо взаємозв'язку і взаємовпливу означених видів діяльностей.

Зауважимо, що зв'язне мовлення посідає одне з важливіших місць у соціальному житті людини. Воно є тією якістю особистості, за допомогою якої ми дізнаємось про людину – мовця: її освіченість, вихованість, духовність, культурність, емоційний, фізичний стан і т. ін. Для дитини мовлення виступає одним із основних засобів пізнання довкілля. За словами Г. Костюка, саме завдяки мовленню здійснюється процес осмислення наочних образів (подій, картин). У цьому випадку мовлення виступає засобом інтерпретації чуттєвого досвіду дитини. [5, 280]. Реалії сьогодення (зменшення віку першокласників до

6 років, збільшення об'єму та ускладнення навчального матеріалу) ставлять перед дитиною більш складні завдання, які потребують зовсім іншого, ніж раніше рівня сформованості вмінь і навичок, у тому числі і мовленнєвих. Саме тому постає необхідність формувати в дітей навички зв'язного мовлення якомога раніше.

Мета статті – висвітлити стан проблеми розвитку зв'язного мовлення засобами образотворчої діяльності у сучасних дошкільних навчальних закладах.

Термін «зв'язне мовлення» сучасна лінгвістика та лінгводидактика розглядають у двох напрямках – як процес створення зв'язного висловлювання та як продукт мовлення (текст чи дискурс), також воно визначається як єдине смислове та структурне ціле, що складається з тематично та логічно пов'язаних між собою відрізків і відбиває усі істотні аспекти свого предметного змісту (А. Богуш, Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимняя, О. Леонтьєв).

Проблема розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку розглядалась у дослідженнях учених: особливості розвитку зв'язного мовлення (Г. Леушина, Л. Щадрина, Л. Михайлова), психологічні процеси, що лежать в основі виникнення мовного виловлювання (С. Рубінштейн, М. Жинкін, Л. Виготський, О. Леонтьєв), зміст лексичної роботи у формуванні зв'язних висловлювань (А. Смага), навчання дітей дошкільників розповіді (Н. Виноградова), навчання дітей розповіді за допомогою серії сюжетних картинок (Е. Тихєєва, О. Солов'єва, Е. Радина, О. Смирнова), формування зв'язного мовлення засобами української народної іграшки (С. Ласунова), розвиток зв'язного мовлення засобами творів живопису (Л. Зданевич), розвиток зв'язного мовлення під час мовленнєво-ігрової діяльності (Н. Луцан).

Зв'язне мовлення охоплює всі види діяльності дітей дошкільного віку. Вчені виокремлюють такі види діяльності як ігрова, образотворча, пізнавальна, художня, музична, мовленнєва, комунікативна, навчально-мовленнєва, побутова, трудова. Взаємодію різних видів діяльності відзначали такі вчені, як Л. Виготський, О. Запорожець, О. Леонтьєв, Д. Узнадзе.

Зв'язок мовленнєвої й образотворчої діяльності науковці відзначали в вже в XIX сторіччі. А саме: порівнювали фази розвитку мовлення і дитячого малюнка (К. Бюлер, Дж. Селлі); порівнювали ступені узагальнення мовлення та образотворчої діяльності (В. Штерн); розглядали дитячий малюнок як форму «символічного письма» (В. Друмонд, К. Джеймсон); вивчали можливість використання малюнка для стимуляції розвитку мовлення дітей (Л. Бачерикова); досліджували інтеграцію словесної, ігрової, та зображувальної діяльності у процесі формування зв'язного мовлення учнів початкових класів (А. Кочеткова); взаємозв'язок слова і зображення як засіб художнього розвитку дітей 5–7 років (О. Вепрева).

Базою, яка об'єднує образотворчу і мовленнєву діяльність, є художній образ, який діти сприймають у процесі ознайомлення з творами мистецтва, і творчо відтворюють у різних видах продуктивної діяльності.

Ученими (А. Богуш та Н. Гавриш) визначено спільні риси образотворчої і мовленнєвої діяльності, що дає можливість їх взаємопроникнення (інтерації), поєднання в єдине образотворення з метою не тільки ефективного впливу на емоційну сферу дитини, й розкріпачення її фантазії та уяви у творенні власних образів, а й забезпечення як процесу, так і результатів праці мовленнєвим супроводом. Отже, автори виокремили такий самостійний вид діяльності, як образотворчо–мовленнєва діяльність. За словами вчених, це такий вид художньо–мовленнєвої діяльності, в якій мовленнєві дії підпорядковуються меті й змісту образотворчої діяльності дитини для її збагачення, спрямування, стимулювання й коментарю. Дослідники зазначають, що образи, створенні зображувальними засобами (лінія, колір, форма, композиція), стають цілісними, більш яскравими, якщо супроводжуються мовленням дитини. Те, чого не має в дитячому малюнку (аплікації, ліпленні тощо), заміщується й доповнюється, «домальовується» словесно за допомогою мовлення [1, 544].

Розглянемо насамперед сутність образотворчої діяльності. Дитячу образотворчу діяльність Г. Сухорукова розглядає як ефективну форму художнього засвоєння дітьми довколишньої дійсності, в процесі якої вони

зображують предмети і явища, виражають своє ставлення до них [9]. За Т. Комаровою, зображувальна діяльність – специфічне образне пізнання дійсності [7].

У рамках започаткованого дослідження будемо розглядати ті види образотворчої діяльності, що передбачаються у дошкільному навчальному закладі, а саме: малювання, ліплення, аплікація, конструювання.

Образотворча діяльність має пізнавальне, виховне й розвивальне значення, завдяки розмаїттю наочних засобів і практичних дій. Всі предмети, які створюються дитиною у процесі продуктивної образотворчої діяльності, є, у свою чергу, наочним підґрунтям для мовленнєвих вправ. Складена дитиною казка набуває додаткових можливостей вираження в ілюструванні її змісту. Важливе і те, що у продуктивній діяльності дитина опирається одночасно на декілька аналізаторів (тактильний, зоровий, слуховий), що, у свою чергу, впливає на розвиток мовлення. У рамках продуктивної (образотворчої, образотворчо–мовленнєвої) діяльності створюються умови для тісної взаємодії слова з дією. Дії дітей, що супроводжуються мовленням у процесі образотворчої діяльності стають більш досконаліми, довільними, регульованими. Водночас прискорюється процес засвоєння навичок зображення.

За Т. Комаровою, заняття з малювання, ліплення, аплікації мають великий вплив на розвиток мовлення дітей. На заняттях з розвитку мовлення та в повсякденному житті дітям читають казки, оповідання, розучують з ними вірші. У процесі слухання художніх творів у дітей формуються художньо–образні уявлення, розвивається мовлення, розумові здібності. Сформовані художні образи на основі літературних творів передаються дітьми у їхніх малюнках. Діти намагаються передати казкові та літературні образи, виявити своє ставлення до того, що їх здивувало, зацікавило. Отже, заняття з зображувальної діяльності сприяють розвитку мовлення дітей, збагачуючи образними виразами, епітетами, які використовуються для характеристики, чи опису того чи того явища або події.

А. Богуш визначила способи та форми інтеграції образотворчої і мовленнєвої діяльності. Серед них: словесне малювання, якщо педагог через сприймання поетичного тексту, пейзажної лірики, показує дітям приклад художнього опису явищ природи, предметів та об'єктів довкілля. Наступним способом інтеграції образотворчої і словесної творчості є коментар зображеного, коли вихователь спонукає дітей до вербалізації власних художніх переживань, висловлення думок, які знайшли відображення в малюнках, картинах, репродукціях, що були обрані дітьми. За словами А. Богуш, нерідко у процесі малювання діти супроводжують зображувальні дії активним мовленням, неначе акомпанують собі, доповнюючи те, що не може в силу технічних причин бути зображене на аркуші, стимулюють свої дії, розгортають ідеї. Мовленнєві дії дошкільника можна визначити як штрих–мовлення, що будується за законами, відмінними від зв'язного висловлювання. Посиленню інтересу до художнього слова сприяє також ілюстрування дітьми власних зв'язних висловлювань, які від того стають більш виразними [1, 252].

Започатковуючи дослідження, нами було передбачено на етапі пошукового експерименту з'ясувати стан розвитку зв'язного мовлення та зображувальної діяльності дітей дошкільного віку у практиці дошкільних навчальних закладів. З цією метою було проведено аналіз чинних програм з навчання і виховання дітей дошкільного віку. Аналізу підлягали такі програми: Базовий компонент дошкільної освіти, «Дитина у дошкільні роки» [4], «Дитина» [3], «Малює» [8], «Впевнений старт», «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти» [2].

Завдання з розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку у програмах виокремлено в такі номінації: розвиток діалогічного мовлення (розпочинати, підтримувати, закінчувати бесіду з одним чи більше співрозмовниками за означеною темою); розвиток монологічного мовлення (розвиток контекстного мовлення, складання розповідей за планом вихователя, самостійно, за картиною чи серією картин, із власного досвіду, формування в дітей навичок переказу, складання казок, нісенітниць тощо); формування в

дітей навичок мовленнєвого етикету (вживання ввічливих слів, звертань, мовленнєвих висловів).

Крім того, відзначимо, що у програмах побіжно визначено завдання, що пов'язані з розвитком мовлення дітей у процесі образотворчої діяльності. Так, у програмі «Дитина» [3] у розділі «Мова рідна, слово рідне» передбачено завдання – пояснення дітьми власних малюнків, ліплень, ілюстрацій до художніх творів; у програмі «Дитина у дошкільні роки» упорядники вперше поставили перед вихователями завдання: навчити складати розповіді різного типу за малюнками, які діти малювали попередньо [4].

Щодо образотворчої діяльності, то завдання, у програмах згруповані таким чином: ознайомлення дітей з образотворчим мистецтвом; виховання в дітей естетичного світосприйняття; озброєння їх технічними навичками зображувальної діяльності. Зазначено, що в чинних в Україні програмах завдання з розвитку зв'язного мовлення під час образотворчої діяльності, на жаль, не зазначено. У програмі «Малювання» [8] в номінації «Сюжетне малювання» передбачається «створювати сюжетні композиції за мотивами літературних творів і народного фольклору» – звісно, що така робота обов'язково вимагає від дітей мовленнєвого супроводу, хоча в програмі про це не йдеться.

У програмі «Дитина в дошкільні роки» в номінації «Створення фонду «Можу» зазначено, що «дитина на елементарному рівні вміє аналізувати твір образотворчого мистецтва, дає йому емоційно–образну характеристику» [4, 258]. Зауважимо, що виконати таке завдання без наявного специфічного словника дитина не зможе. Натомість у жодній програмі не передбачено словникову роботу з дітьми і розвиток зв'язного мовлення за малюнками і художніми виробами дітей.

У тематичній програмі А. Богуш «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти» зазначено в базових характеристиках розвитку мовлення дітей таке: «діти вміють пояснювати майбутній сюжет малюнка, конструкції, аплікації, якогось виробу» [2, 87]; «за власною ініціативою малюють за змістом знайомих

казок, супроводжують свої малюнки розповідями епізодів із казок і художніх творів; розповідають зміст репродукцій художніх картин» [2, 123]

Зразком і позитивним прикладом у цьому напрямі може слугувати російська тематична художньо–екологічна програма з образотворчого мистецтва для дитячих дошкільних закладів та НВК «Природа і художник» [10]. Автором цієї програми Т. Копцевою передбачено такі завдання з розвитку зв'язного мовлення дітей: здатність ідентифікувати себе з предметами явищами природи, іншою людиною, чи героєм літературного твору (формування навичок прямої та непрямої мови); готовність дітей включатись у діалог з педагогом та однолітками щодо вирішення проблем, які виникають під час заняття, здатність проявляти свої знання із образотворчої діяльності, намагатися аналізувати твори різних видів мистецтва, розрізняти їх образну специфіку, виражати своє ставлення до них (розвиток діалогічного, монологічного, описового мовлення дітей) [10].

Наступним етапом пошукового експерименту було вивчення ставлення вихователів старших груп до використання образотворчої діяльності як засобу розвитку зв'язного мовлення дітей. З цією метою було проведення анкетування вихователів старших груп ДНЗ м. Одеси та області (Б. Дністровський, Біляєвський, Миколаївський, Іванівський, Овідіопольський райони). Загалом в опитуванні взяли участь 130 осіб.

За результатами анкетування було виявлено, що: репродукції художніх картин використовуються на заняттях вихователями тільки як наочний матеріал (56 %); використовують репродукції для ознайомлення з видами мистецтва, техніками малювання, як наочний матеріал при складанні розповідей – описів, бесід (37 %); не відповіли на це запитання – 7% респондентів. На запитання: «Яке місце посідає мовлення дітей на заняттях з образотворчого мистецтва» 13 % опитаних не змогли відповісти; 23 % відповіли, що «важливе», але не дали пояснення чому; 18 % респондентів вважають, що другорядне: перше місце посідає практична діяльність дітей. 46 % відзначили, що під час зображувальної діяльності збагачується словник дітей, активізується мовлення дитини

(діалогічне, описове). На запитання: «Чи використовуєте Ви образотворчий матеріал на заняттях з розвитку мовлення? Яким чином» 11% вихователів дали відповідь, що не використовують образотворчий матеріал на заняттях з розвитку мовлення; 32% – використовують, але не визначили, яким саме чином. 57% – використовують як наочний матеріал, під час складання описової розповіді, допоміжний засіб активізації мовлення дітей, при складанні дітьми казок.

На жаль, як засвідчили відповіді на запитання «Як це відображається в планах навчально-виховної роботи?», вихователі не планують завдання з розвитку мовлення в роботі з образотворчої діяльності.

Нами було розроблено анкети для методистів ДНЗ. В анкетуванні взяли участь методисти Одеської, Миколаївської, Рівненської області.

На перше запитання «Який наочний матеріал є у педкабінеті?» 100% методистів дали відповідь: репродукції українських та зарубіжних художників, ілюстраторів, ілюстрації у фахових виданнях («Дошкільне виховання», «Палітра педагога») приклади народно-декоративного мистецтва (писанки, витинанки, рушники).

У відповідях на друге запитання «Які репродукції художніх картин є в педкабінеті?» було зазначено таке: І. Левітан «Березень» – 28 % (із 100 %); В. Васнецов «Альонушка» - 40 %; І. Рєпін «Бабка» 12% усіх відповідей. У жодному дошкільному закладі, як засвідчили відповіді відсутні репродукції художніх картин українських художників, рекомендованих програмами.

Щодо альбомів з репродукціями художніх картин, то тільки окремі ДНЗ мають альбоми портретів М. Жукова «Діти» - 2%; «Природа у творах художників» - 2%; «Діти у творах художників» - 2%; «Власні вирізки, наклеєні в альбоми» - 50%.

На запитання, чи є набори листівок з репродукціями картин художників, відповіді були негативними.

На жаль, як засвідчили відповіді методистів, вони не розробляють анотації до репродукцій художніх картин, тому вони відсутні у педагогічних кабінетах.

З відповіді на наступне запитання «Яким чином вихователі Вашого ДНЗ пов'язують роботу з розвитку мовлення і образотворчою діяльністю?» з'ясувалося таке: «знайомлять з новими словами, термінологією образотворчої діяльності» - 100%; «діти розповідають за малюнками» - 46% методистів.

Отже, як бачимо, сучасна практика ДНЗ, на жаль не використовує образотворчу діяльність дітей дошкільного віку як ефективний засіб розвитку зв'язного мовлення дітей. Відтак, у сучасній педагогічній практиці виникла суперечність між наявністю великих потенційних можливостей образотворчої діяльності для розвитку зв'язного мовлення дітей і відсутністю методологічного забезпечення зазначеної роботи, що і призвело до неготовності вихователів до роботи з розвитку зв'язного мовлення дітей у процесі образотворчої діяльності.

Література:

1. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика : [підручник] / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш. – К. : Видавничий дім «Слово», 2011. – 544 с.
2. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А. М. Богуш. – Х. : Вид-во «Ранок», 2011. – 176 с.
3. Дитина : програма виховання дітей і навчання дітей від 3 до 7 років. – К. : «Богдана», 1999. – 327 с.
4. Дитина у дошкільні роки : комплексна додаткова освітня програма / [під ред. К. Л. Крутій]. – Запоріжжя : Ліпс, 2011. – 188 с.
5. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк. – М. : Педагогика, – 1988. – 304 с.
6. Луцан Н. І. Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Луцан Надія Іванівна. – Одеса, 2005. – 425 с.

7. Методика обучения изобразительной деятельности и конструированию : учеб. пособие для учащихся пед.уч.–щ по спец. Дошкольное образование / [Т. С. Комарова, Н. П. Сакулина, Н. Б. Халезова и др.] – М. : Просвещение, 1991. – 256 с.

8. Маляtko : програма виховання дітей і навчання дітей дошкільного віку / [за ред. З. П. Плохій]. – К : АПН України. –1999. – 288 с.

9. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі : [підручник] / Г. В. Сухорукова, О.О. Доронова, Н. М. Голота, Л. А. Янцур. – К. : Видавничий дім слово «Слово», 2010. – 376 с.

10. Природа и художник : художественно–экологическая программа по изобразительному искусству / [за ред. Т. А. Копцевой]. – М. : Сфера, 2008. – 208 с.

В статье рассмотрено проблему развития связной речи детей старшего дошкольного возраста в изобразительно–речевой деятельности в дошкольном начальном учреждении.

Ключевые слова: связная речь, изобразительная деятельность, речевая деятельность, дети.

In the article is described the problem of development children's connected speech in graphic activity at preschool.

Key words: connected speech, graphic activity, speech act, children.